

תוספת שבת - גדרה ודרך קבלתה

ג. גדרה של תוספת השבת
ד. סיכום

א. מבוא
ב. דרך קבלת התוספת

א. מבוא

חז"ל למדו שיש מצווה מהתורה¹ להוסיף מן החול על הקודש בכניסת השבת וביציאתה. בספרא (אמור יא תחילת פרק יד; מובא בגמרא ביומא פא, א - פא, ב) חובה זו נדרשת מהפסוק "שַׁבַּת שַׁבְתוֹן הוּא לְכֶם וְעֲנִיתֶם אֶת נַפְשֵׁיכֶם בְּתַשְׁעָה לְחֹדֶשׁ בְּעֶרְבֵי מַעֲרָב עַד עֶרְבֵי תַשְׁבְּתוֹ שַׁבְתְּכֶם" (ויקרא כג, לב). כפי שציינו התוספות (ביצה ל, א ד"ה דהא), לא התפרש בדברי חז"ל מה הוא שיעור תוספת זו, אך הראשונים פירשו שמדובר על זמן מצומצם - לכל היותר כחצי שעה.²

מעבר לדין זה, עולה מסוגיית הגמרא (ברכות כז, ב) שניתן להתפלל תפילת ערבית בערב שבת החל מפלג המנחה, ולאחר התפילה האדם ייאסר במלאכה. הרי שניתן להוסיף על קדושת השבת, ואיסור המלאכה בה, מעבר לשיעור המינימלי המחויב מהתורה. אם כן, ניתן להצביע על שני סוגים של תוספת שבת - תוספת שבת מעיקר הדין, שהיא מחויבת מהתורה, ותוספת שבת שאותה ניתן להוסיף ואינה חובה. נכנה תוספות אלו תוספת שבת "עיקרית" ו"מורחבת" בהתאמה.³

- 1 כך היא פשוט לשון הגמרא בביצה (ל, א), כי "תוספת יום הכיפורים דאורייתא", והספרא לומד זאת מיום הכיפורים. כך נקטו גם התוספות (ראש השנה ט, א ד"ה ורבי עקיבא) ועוד. אולם, המאירי (בית הבחירה ביצה ל, א ד"ה דבר שלא) נקט שחובת תוספת שבת ויום הכיפורים היא מדרבנן בלבד. בשיטת הרמב"ם נרחיב את הדיבור לקמן.
- 2 מדברי הר"ן (ביצה טז, א ד"ה דאכלו) נראה שהשיעור הוא כל שהוא; התוספות נקטו שיש שיעור שהוא יותר מכל שהוא, אך לא פירשו מה הוא השיעור; השיטה מקובצת (ביצה שם ד"ה והא) הביא בשם ר"י שהשיעור הוא כחצי שעה.
- 3 אחרונים רבים חילקו גם את תוספת השבת העיקרית לשני סוגים, מכוון סתירה בדברי השו"ע: הדגול מרבבה (או"ח רסא, ד) חידש שיש לחלק גם בתוך תוספת השבת המורחבת בין קבלת תוספת שבת בלבד לבין עניית 'ברכו'; האליה רבה (או"ח רסא, ח) חידש שיש לחלק בין קבלתה של הציבור לקבלתה של היחיד, ועוד. לענ"ד קשה לחלק חילוקים מעין אלו שלא

בדברינו להלן נדון בשתי תוספות אלו. תחילה, נדון בדרך קבלת התוספות הללו. אין ספק שכדי שאדם יקבל על עצמו את תוספת השבת המורחבת עליו לעשות מעשה מסוים - הרי היא אינה חובה, והאדם יכול להחליט האם לקבלה. אולם, עדיין יש לדון מה הוא אותו המעשה - האם אפשר לקבלה באמירה בפה, או שמא ניתן לקבלה בדרכים מסוימות בלבד. בתוספת שבת העיקרית יש לדון האם גם כן יש צורך במעשה מסוים, או שמא קבלתה נעשית מאליה. לאחר דיון זה, נדון בשאלת גודל תוספות אלו - האם בזמן התוספות ניתן לקיים את מצוות השבת (סעודת שבת ועוד), ונדון בשאלה האם יש הבדל בין סוגי התוספות בשאלה זו.

ב. דרך קבלת התוספת

1. קבלת תוספת השבת העיקרית

א. פתיחה

נחלקו האחרונים האם את תוספת השבת העיקרית יש צורך שהאדם יקבל על עצמו בפירוש, או שמא היא חלה עליו מאליה. החלקת יואב (או"ח סי' ל) ובעל התוספת שבת⁵ (רסא, יג) טענו שיש צורך לקבל התוספת בדיבור,⁴ אך רבים מהאחרונים חלקו על כך.⁵ אף פוסקי זמננו נחלקו ביחס לשאלה זו.⁶

נזכרו בש"ס ובפוסקים, וגם בדברי הבית יוסף אין להם זכר. לעצם הסתירה, עיין בדברי המאמר מרדכי (או"ח רסא, ו), ואכמ"ל.

4 בנושא מקביל לכאורה, נחלקו הראשונים והאחרונים ביחס לקבלת תענית, מה דרך קבלת התענית - האם סיום הסעודה בלבד, קבלה בלב או דיבור בפועל (עיין על כך בשו"ע או"ח סי' תקנ"ג ונושאי כליו שם). אולם, יש לשים לב שמחלוקת זו אינה נוגעת לדיוננו, כיוון שהדיון שם הוא בשאלה מה המעשה המהווה גמירות דעת לקבלת התענית (על הצד שיש לקבלה) - סיום הסעודה, קבלה בלב או דיבור בפה. לשיטת החולקים על החלקת יואב, אין צורך לקבל את השבת אלא לפרוש ממלאכה בלבד.

5 הפני יהושע (ביצה ל, א), הגר"א (או"ח שצג, ב), דרך החיים (או"ח נ, א-ג), שו"ע הרב (או"ח קונטרס אחרון רסא, ג), החיי אדם (או"ח ה, ב) ועוד. דברי החיי אדם הועתקו למחנה ישראל (ה, ד-ה), ספרו של המשנה ברורה. במשנה ברורה עצמו, נאמר (רסא, כא) לגבי תוספת השבת המורחבת שיש לקבלה בפה, אך אין התייחסות לתוספת שבת העיקרית. ולא כפי שלמדו ממנו השמירת שבת כהלכתה (מו, ב), והתשובות והנהגות (ג, פג) שיש לקבל את תוספת השבת העיקרית, כדברי החלקת יואב.

6 הסוברים שיש צורך לקבל בפה: שמירת שבת כהלכתה (מו, ב); תשובות והנהגות (ג, פג); הרב דב ליאור (דבר חברון או"ח סי' רלח); הרב שלמה אבינר (מקדם לבית אל ח"ב סי' כ); הרב זילבר (ברית עולם - הלכות שבת המצויים, קבלת שבת ובין השמשות אות ב'); פסקי

בדברינו להלן נצדד בשיטה הרווחת באחרונים, שאין צורך לקבל שבת בפירוש אלא לפרוש ממלאכה בלבד, ונביא לכך ראיות מדברי הראשונים.^{7 8}

תשובות (רסא, ד). החולקים: שבט הלוי (ד, כז; י, ג); ארחות שבת (כה, ב); הרב ניסים קרליץ (פב, א); אור לציון (ב, יח, ב; א, ב); אם כי הוסיף שעל פי הקבלה יש לקבל את השבת בפיו).

כמה מאחרוני זמננו תלו את מחלוקת החלקת יואב והאחרונים בטעמה של מצוות תוספת שבת - לשיטת האחרונים, חובת תוספת שבת היא לפרוש ממלאכה בלבד, ועל כן אין צורך לקבלה בפירוש. לעומת זאת, לשיטת החלקת יואב החובה היא לעשות מעשה כדי לקדש את השבת, ועל כן יש לקבל את השבת בדיבור בפה, כדי שיוסיף על קדושת השבת בדיבורו. עיין על כך למשל אצל הרב יצחק צבי שרייבער, "בענין קבלת תוספת שבת", אור ישראל (מאנסי) כג (תשס"א), עמ' עב-עו; הרב ברוך אלחרר, "ביאורי שבת", עמ' 34.

אולם, נראה שקשה לחלוק על כך שחובת תוספת שבת היא לפרוש ממלאכה בלבד: כך עולה במפורש מדברי המכילתא (יתרו מסכתא דבחדש פרשה ז), שהמשילה את חובת תוספת שבת ל"זאב שהוא טורף מלפניו ומלאחריו", ועל כן יש להזהר מנשיכתו. ברור מכאן אפוא, שכל החובה היא להזהר מנשיכת הזאב, ועל כן יש להשמר מעשיית מלאכה בסמוך לשבת. כך עולה גם מדברי המדרש (בראשית רבה י, ט), שבו נאמר שהקב"ה ש"יודע רגעיו ועתיו ושעותיו" - אינו מוסיף מחול על הקודש, ומכאן עולה שכל החובה היא שזאב יבוא לעשות מלאכה בשבת. עיין על כך גם בלשון הראב"ד (מובא בתוספות הרא"ש מועד קטן ד, א ד"ה מה שבת), שמטרת התוספת היא "כדי שלא יכנס לבית הספק", וכן בלשון הרי"א (יומא ח, א אות ג): "ומה היא התוספת, שייזהר מן הספק ולא יעשה מלאכה בין השמשות אלא מתחיל שביתתו מבעוד יום" (מלשונו גם משמע שלא כפי החלקת יואב, אלא שצריך רק להתחיל את השביתה מבעוד יום ולא לקבל את השבת במעשה).

באמת, מסתבר שגם החלקת יואב לא חלק על כך שזאת היא מטרת קבלת תוספת השבת. נראה שלשיטתו יש צורך לקבל את השבת בפירוש כדי שהאדם יזכור את התוספת ולא יבוא לעשות מלאכה בשבת. רק על ידי הקבלה בפירוש האדם זוכר שיש לפרוש ממלאכה בזמן התוספת, ולא יבוא לעשות מלאכה גם בעיקר זמן השבת. דברי החלקת יואב הם רק פתרון "טכני", לצורך שהעלתה המכילתא - שלא יבוא לעשות מלאכה בשבת עצמה.

בצורה דומה, יש מקום לדחות את הראיה שהביאו בארחות שבת (פרק כז הע' ד) כנגד החלקת יואב מהקבלת הגמרא בין תוספת שבת לתוספת שביעית (מועד קטן ד, א), אשר לגביה לא מצאנו מי שנוקט שיש לקבל אותה בפה. יש מקום לדחות ראיה זו ולומר שגם החלקת יואב אמר את דבריו רק ביחס לתוספת שבת שזמנה מצומצם ועל כן יש לקבלה בפירוש כדי שלא יבוא לעשות מלאכה.

על אף כל האמור, אין לחדד שהפשטות מכל האמור היא שלא כחלקת יואב, ושכל החובה היא פרישה ממלאכה בלבד - לכן הגמרא דימתה זאת לזאב הטורף בנשיכתו, ולכן הגמרא הקבילה זאת לתוספת שביעית, אותה אין לקבל בפה.

החלקת יואב התבסס בדבריו על שתי ראיות: א. שיטת הריטב"א בתוספת שבת, שנתייחס אליה להלן (הע' 9). ב. שיטת הפני יהושע (ביצה ל, א), שנשים חייבות במצוות עשה שהזמן

7

8

ב. ראיות מדברי הראשונים

1. ראיות כנגד קבלה בפירוש

להלן נביא ארבע ראיות מדברי הראשונים לשיטות החולקות על החלקת יואב. לאחר מכן נדון ספציפית בשיטת הרמב"ם, ונטען שגם הוא סבור כשיטה זו.

א. הגמרא במסכת ביצה (ל, א) עוסקת בדין "מוטב יהיו שוגגין ואל יהיו מזידין". הגמרא מוכיחה שהדין נכון גם בדינים מדאורייתא, מכך שאין אנו מוחים בנשים שאינן מקפידות על תוספת יום הכיפורים:

לא שנא בדאורייתא ולא שנא בדרבנן לא אמרינן להו ולא מידי, דהא תוספת יום הכפורים דאורייתא הוא, ואכלי ושתו עד שחשכה ולא אמרינן להו ולא מידי.

מכוח סוגיה זו, התוספות (שם ד"ה דהא) הוכיחו את שיטתם שיש שיעור לתוספת יום הכיפורים. התוספות טוענים שודאי שהנשים לא היו אוכלות עד חשיכה ממש, ועל אף זאת מפורש בגמרא שהן עברו על דין תוספת יום הכיפורים. דברי התוספות הועתקו על ידי הרא"ש (ברכות ד, ו), הרשב"א (ביצה שם ד"ה וקא) והשט"מ (שם ד"ה והא), ובצורה דומה כתב גם הר"ן (שם טז, ב ד"ה דאכלו).

לפי דברי החלקת יואב אין פשר לדברי התוספות הללו, שכן אפילו אם לא היה שיעור מסוים לתוספת היום, הנשים תעבורנה על חובת תוספת שבת מדאורייתא, אם לא קיבלו על עצמן תוספת זו. אם כן, מהוכחת התוספות שיש שיעור לתוספת, מוכח שחלקו על דברי החלקת יואב ונקטו שאין צורך לקבל התוספת בפירוש.

ב. כאשר הגמרא (מועד קטן ד, א) דנה בתוספת שביעית, היא מציעה שרבן גמליאל נקט שאין דין תוספת שביעית, ולמד זאת משבת, שכן "מה להלן היא אסורה, לפנייה ולאחריה - מותרין, אף כאן, היא אסורה, לפנייה ולאחריה - מותרין". מדברי הגמרא משמע שאין איסור מלאכה כלל לפני השבת ואחריה. התוספות (ד"ה מה להלן) מקשים מדין תוספת שבת, ומתרצים:

איכא למימר ההוא פורתא לא קא חשיב כיון דלא הוי אלא כל שהוא וכי ההוא שיעורא נמי יהא מודה רבן גמליאל דצריך להוסיף.

גרמא שהן בשב ואל תעשה. החלקת יואב טען שאם אין חובה לקבל את השבת בפיו - הרי שהיא חובה ב"שב ואל תעשה" בלבד, ואם כך אין צורך ללמוד מפסוק מיוחד שגם נשים חייבות בתוספת שבת. אולם, רבים חלקו על קביעתו זו של הפני יהושע: עיין על כך בצל"ח (ביצה ל, א); קונטרסי שיעורים קידושין שיעור יט; לאור ההלכה - נשים במצות עשה, ואכמ"ל.

לדבריהם, ייתכן שגם רבן גמליאל יודה שיש חיוב פרישה בשביעית, כדי שלא יבוא לעשות מלאכה. נראה מוכח מכאן שאין צורך לעשות מעשה כדי לקבל את השבת, ולכן ייתכן שגם רבן גמליאל מודה שיש לעשות זאת, כדי לא להיכנס לבית הספק. אם היה צורך לעשות מעשה לצורך קבלת השבת - לא ניתן היה לומר בפשטות שגם רבן גמליאל מודה שיש לקיימו רק מפני ששיעור הזמן הוא מועט.

ג. במקראי קודש לרב צבי פסח פרנק (ימים נוראים סי' לח), הביא ראייה נוספת מדברי התוספות בראש השנה (ט, א ד"ה ורבי עקיבא). התוספות הקשו על דברי הגמרא בפסחים (נד, ב), שהביאה ברייתא האומרת שיום הכיפורים "ספיקו אסור", והציעה לפרש שהכוונה היא לבין השמשות. שאלו התוספות: הרי יש חובת תוספת יום הכיפורים, ואם כך יש איסור עוד מעבר לבין השמשות, אפילו בזמן שהוא ודאי יום. מוכח מכאן שיש איסור המתקדש מאליו, ואין צורך לקבלו - שכן אחרת היה אפשר לתרץ ולהעמיד את דברי הגמרא במקרה שבו לא קיבל תוספת יום הכיפורים.

ד. ראייה נוספת אפשר להביא מדברי הרא"ה (ברכות כז, ב ד"ה ובגמרא אמרינן), שדן אימתי אפשר לקבל את תוספת השבת המורחבת. במסגרת הדברים, כתב ביחס לקבלת שבת העיקרית:

כיון שאין לתוספת זה שיעור מן התורה בכל שהוא יצא ידי חובתו ואם בא להוסיף יותר בשקבל תוספת זה בתפלה או בקדוש חלה עליו קדושת היום מדין תורה.

משמע מדבריו שאת תוספת השבת העיקרית אין צורך לקבל בקידוש או בתפילה, אלא רק את תוספת השבת המורחבת.⁹

2. ראייה בעד קבלה בפירוש

התוספת שבת (או"ח רסא, יג) הביא ראייה שיש צורך לקבל בפירוש משיטת רבנו שמריה (שו"ת בעלי התוספות יח; נפסקה להלכה בשו"ע או"ח רסא, ד) שלא ניתן לערב עירובי חצרות אחר עניית "ברכו", כיוון שקיבל את השבת בענייתו. מכאן הוכיח התוספת שבת שיש צורך לקבל את השבת, ובלי זה לא חלה על האדם תוספת שבת, שכן מפורש במשנה

9 החלקת יואב הביא ראייה לדבריו משיטת הריטב"א, תלמידו של הרא"ה, שאמר דברים דומים. החלקת יואב עצמו הביא את דברי הריטב"א בראש השנה (ט, א ד"ה יכול): "שיעור התוספת בכניסתו הוא מזמן תחלת שקיעת החמה... ותוספת זה אינו בדברים וביטול מלאכה בלבד אלא שיוסיפו בדברים של קדושה או בתפלה או בקידוש". החלקת יואב טען מכאן שיש לקבל את השבת בפירוש, והיא לא מתקדשת מאליה.

(שבת לד, א) שיש מציאות שהותר לערב בה עירובי חצרות בין השמשות - משמע שיש אפשרות שלא לקבל את תוספת השבת.

אולם, לענ"ד מסתבר יותר כדברי הגר"א (או"ח שצג, ב), שיש לחלק בין סוגי התוספות - את תוספת השבת העיקרית אין צריך לקבל בפה, ובמהלכה יהיה מותר לערב עירובי חצרות, בניגוד לתוספת שבת המורחבת שיש צורך לקבלה בפה בפירוש, ולאחר שאדם קיבל אותה - לא ניתן יהיה לערב עירובי חצרות.^{10 11}

3. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם לא הזכיר במושג תורה את החיוב לקבל תוספת שבת. ביחס ליום הכיפורים, כתב (שביתת עשור א, ו):

כשם ששבות מלאכה בו בין ביום בין בלילה כך שבות לעינוי בין ביום בין בלילה, וצריך להוסיף מחול על הקדש בכניסתו וביציאתו שנאמר ועניתם את נפשותיכם

אולם, נראה שאפשר בהחלט להסביר את הדברים כדברי הרא"ה. הריטב"א עוסק כאן רק בתוספת שבת המורחבת, ולא בתוספת שבת העיקרית, וייתכן בהחלט שהוא יודה שאת תוספת השבת העיקרית אין צורך לקבל. זאת ועוד, שמדברי החלקת יואב בשיטת הריטב"א עולה שיש חובה מהתורה לקדש או להבדיל לפני שבת, ולא מועילה קבלה בפה בלבד. על כך יש לתמוה, שכן לשיטת חכמים החולקים על ר' יהודה (ברכות כו, א) לא ניתן להתפלל ערבית לפני פלג המנחה. אם כך, לשיטתם יהיה חובה לקדש דווקא לפני השקיעה? אתמהא. בארחות שבת (כו הע' ד) הביאו ראייה מדברי הריטב"א בשבת (כג, ב ד"ה נר), שכתב: "וסברא נמי הוא שאין קדושת שבת חלה בהדלקת הנר, אלא בקדושת היום עצמו בספק בין השמשות, או בשקבלו עליו משהתחילה השקיעה בקידוש או בתפלה". הרי שהריטב"א כתב שיש קדושה רק בספק בין השמשות, ולא הזכיר תוספת שבת שחלה מאליה. לענ"ד קשה מכוח דיוק זה להוכיח שהריטב"א חלק על רבו, מבלי שהזכיר זאת.

10 מסתבר שיסוד חלוקה זו בנוי על ההנחה שהיתר איסורי דרבנן בבין השמשות הוא שלצורך מצוות עונג שבת חכמים לא גזרו בזמן זה (עיין בשפת אמת שבת לד, א ד"ה ספק חשיכה ואכמ"ל). אדם לפעמים נגרר לרגע האחרון עם המלאכות לצורך השבת (כפי שעולה מבבא קמא לב, א), ועל כן התירו חכמים דבריהם במקומות הנצרכים. אם אדם הקדים וקיבל על עצמו את השבת, ודאי סיים הוא את אשר חישב להכין לכבוד שבת המלכה, ואם כן לא התירו לו חכמים את גזרותיהם.

11 יש לציין שבארחות שבת (כו הע' ה) דקדקו מלשון שני ראשונים כחלקת יואב: מלשון הרוקח (סי' לו) שכתב "יש לאדם לקבל שבת בעוד יום בערב שבת" ומלשון האור זרוע (סי' כ) שכתב "וצריכין ישראל למהר לבית הכנסת בערב שבת מפני שצריכין להוסיף מחול על הקודש ולקבל השבת קודם שתשקע החמה". אולם, לאור כל הראיות שהבאנו, נראה שאין לדקדק בלשון הראשונים האלו, ולהסביר שהראשונים נגררו אחר לשון הגמרא של "מוסיפין מחול על הקודש", על אף שאין זו אלא חובת פרישה, כמו שהתבאר.

בתשעה לחדש בערב, כלומר התחיל לצום ולהתענות מערב תשעה הסמוך לעשירי, וכן ביציאה שוהה בעינויו מעט מלילי אחד עשר סמוך לעשירי שנאמר מערב עד ערב תשבתו שבתכם.

המגיד משנה (שם) דייק שלשיטת הרמב"ם ישנה חובה של תוספת עינוי בלבד, ואין כלל חובה של תוספת מלאכה - לא ביום הכיפורים ולא בשבת, ודן באריכות מה מקור הרמב"ם לכך. שיטה זו היא השיטה המרכזית באחרונים שבאו אחריו, והם המשיכו לדון בכך רבות.

שיטה נוספת בפירוש דברי הרמב"ם, שנרצה לצדד בה, היא שיטת רבנו מנוח (שם). לדבריו, גם הרמב"ם מודה שיש חובת תוספת שבת, אלא שסובר שתוספת זו היא בבין השמשות.¹² כשיטה זו בפירוש דברי הרמב"ם כתבו גם בספר הבתים (המלאכות האסורות ו, ג) וביד פשוטה (שביתת עשור שם), וכך נקט מדיליה מדרש מאור האפלה (פרשת כי תשא) - פירוש תימני מהמאה הי"ד.¹³

ביד פשוטה הביא ראיה לפירוש זה מדברי הרמב"ם בפירוש המשניות (תענית ד, ו), שם מתייחס הרמב"ם לצום תשעה באב:

ודין תעניתו כדין תענית צום כפור, כלומר שהוא אסור ברחיצה ובסיכה ובתשיש המטה ובנעילת הסנדל ומוסיפין מחול על קדש.

מקורו של הרמב"ם לדין זה הוא הגמרא בפסחים (נד, ב), שמבואר בה כי תשעה באב "בין השמשות שלו אסור". כך עולה גם מדברי הרמב"ם בהלכות תענית (ה, ז), שהעתיק דין זה בזו הלשון: "בין השמשות שלו אסור כיום הכפורים". הרי שאת איסור מלאכה בבין השמשות מכנה הרמב"ם בפירוש המשנה בשם "מוסיפין מחול על הקודש", משמע שזה הוא דין ההוספה בכל מקום.

לפי פירוש זה, נראה שהרמב"ם רמז לאיסור מלאכה בבין השמשות. הרמב"ם (שבת כד, י) כתב ביחס לדין של שבות בבין השמשות: "כל הדברים שהן אסורין משום שבות לא

12 יש לציין שפירוש זה אפשרי רק לשיטת הרמב"ם עצמו, שספק דאורייתא לחומרא הוא מדרבנן בלבד. לפי שיטת הרשב"א, שספק דאורייתא לחומרא מדאורייתא, בבין השמשות יש להחמיר מדין תורה ככל ספק, ועל כן לא ייתכן שהתורה תצווה באיסור עשה בזמן זה. באמת הר"ן (ביצה טז, ב ד"ה דאכלו) כתב בפירוש שטענתו כי תוספת שבת אינה רק בבין השמשות, ותאמת רק לשיטת הרשב"א בנושא זה. אולם, האחרונים (עיין בבית מאיר ביצה ל, א ד"ה איתא בהר"ן) הקשו שבבין השמשות איקבע איסורא ועל כן אסור מדאורייתא גם לשיטת הרמב"ם. ייתכן שצריך לתרץ ש"איקבע איסורא" שייך רק כאשר קיים איסור לפני, מה שלא קורה בשבת - אז האיסור עוד לא חל.

13 תודה לידידי דביר ג'מדני על ההפניה לפירוש זה.

גזרו עליהן בין השמשות אלא בעצמו של יום הוא שהן אסורין". הביטוי "בעצמו של יום" הוא ביטוי ייחודי, שנראה כי הרמב"ם שאב אותו מדברי הספרא שהובא לעיל, הדורש שאין חיוב כרת על תוספת שבת: "בעצם היום הזה - על עיצומו של יום - ענוש כרת, ואינו ענוש כרת על תוספת מלאכה".

הרמב"ם מעתיק לשון זו, ובכך מורה שאיסורו של בין השמשות קל מפני שיש בו עשה בלבד ולא חיוב כרת, ולכן ניתן להקל בו במקרים מסוימים.¹⁴ אם נכונים הדברים, אזי גם הרמב"ם מסכים עם שיטת שאר הראשונים, שקבלת תוספת שבת העיקרית נעשית ממאליה, ואין צורך לקבלה בדיבור, שכן הרמב"ם לא הזכיר בשום מקום שיש צורך לקבלה בפה.

2. קבלת תוספת השבת המורחבת

א. פתיחה

עד כה דנו בעיקר דין תוספת שבת מדאורייתא, וטענו כי פשטות הדברים היא שאין כל חובה לקבל שבת בדיבור, אלא החובה היא לפרוש ממלאכה בלבד. ציינו בתחילת הדברים, כי אין ספק שאת קבלת תוספת השבת המורחבת יש לקבל בפירוש, שכן היא אינה חובה על כל אדם. כעת יש לדון מה היא דרך קבלה זו. ראינו את דברי הגמרא בברכות (כו, ב), שעולה ממנה כי ניתן לקבל את השבת בתפילה. האם ישנן דרכים נוספות לקבל תוספת זו?

ב. שיטת הרי"ף והרמב"ם

לפני שנעסוק בשיטות הראשונים בשאלה זו, יש לעמוד על שיטות הראשונים שלא קיבלו את הגמרא בברכות להלכה. הרי"ף לא הביא בהלכותיו את חובת הפרישה לאחר תפילת ערבית, ובעקבותיו השמיט זאת גם הרמב"ם. נראה כי לשיטתם לא קיימת כלל קבלת תוספת שבת מורחבת, ויהיה ניתן אף לעשות מלאכה אחר תפילת ערבית.¹⁵

14 ביחס להלכות שביבת עשור, שבהן הזכיר הרמב"ם רק את תוספת העינוי, הסביר ביד פשוטה שהרמב"ם ציטט דווקא את דין העינוי, כי הוא כמעט מפורש בכתוב. אפשר להוסיף על הדברים שאת דין השביטה ממלאכה הרמב"ם הזכיר כבר בהלכות שבת, ואין סיבה לחלק בכך.

15 ודלא כדברי שו"ע הרב (קונטרס אחרון רסא, ג), שנקט ש"אף להרמב"ם דלא ס"ל תוספת כלל לשבת... אפילו הכי מיתסר במלאכה אחר תפלת ערבית דודאי לא פליגי אסתמא דגמרא דאמר ליה מי בדלת". לאור השמטת הרי"ף והרמב"ם, נראה לענ"ד שקשה לנקוט בשיטת הרמב"ם שיהיה איסור במלאכה לאחר תפילת ערבית. בטעם השמטת הרי"ף

שיטה זו של הרמב"ם מבוססת על שיטתו בגדרי קידוש, שהארכנו בה במקום אחר,¹⁶ לפיה קידוש הוא "זכרון דברים" בלבד, שנועד להזכיר את קדושת היום. על כן ניתן לקדש, ובמקביל לברך "מקדש השבת" בתפילה, על אף שלא נכנסה השבת במעשה זה - כפי שמורה לשון הרמב"ם (כט, יא): "מצות זכירה לאמרה בין בשעת כניסתו ויציאתו בין קודם לשעה זו במעט". על כן, ניתן להתפלל ערבית גם ללא איסור מלאכה. זאת לעומת שיטת הרמב"ן, הסובר שהקידוש מקדש את השבת - תוספת קדושה של האדם על השבת שהיא קביעה וקיימא. לשיטתו, אין אפשרות לקדש ללא קבלת השבת, שכן זה הוא מהותו של הקידוש - לקדש את הזמן שלאחר הקידוש.¹⁷

ג. שיטת רבנו יונה והרא"ש

ראשונים אחרים קיבלו את דברי הגמרא בברכות, שאחרי התפילה יש איסור מלאכה, ולשיטתם יש לבאר האם זו דרך קבלת השבת היחידה. רבנו יונה (יה, ב ד"ה רב צלי) עסק בדברי הגמרא בברכות (כו, ב), המתארת שרב התפלל תפילת ערבית של ערב שבת לפני השקיעה (כשיטת ר' יהודה). על כך תמה רבנו יונה, שכן במקרה זה לא יוכל לקרוא קריאת שמע עד צאת הכוכבים, ואם כך הוא אינו סומך גאולה לתפילה. על כך תירץ ש"כיון שהיה מתכוין למצוה לקבל שבת מבעוד יום ולהוסיף מחול על הקדש לא חיישינן להכי", ודברים אלו הועתקו גם לרא"ש (ד, ו). אם ננקוט שניתן לקבל את תוספת השבת המורחבת בדיבור בעלמא, יש לתמוה - איך הותר לרב שלא לסמוך

והרמב"ם ניתן לומר שהספרא והגמרא ביומא הביאו רק את תוספת השבת העיקרית, ומכאן למדו הראשונים שזו תוספת השבת היחידה שקיימת, וצ"ע.

16 "קידוש בתפילה וקידוש על הכוס", מדברה ז (תשפ"ב), עמ' 129-131.

17 בשולי הדברים נעיר על נפקא-מינה מעניינת לאור דברנו. מה דין אדם הרוצה להוציא את חברו בקידוש היום בערב שבת, מבלי לקבל עליו את קדושת השבת. למשל, אדם שרוצה לקדש לחולים בבית החולים, ולחזור ברכב לביתו. האם יוכל לעשות זאת? הפוסקים (רעק"א רסז, ב; מנחת שלמה א, ג; אז נדברו ד, ט; תשובות והנהגות ב, קסט; הרב יצחק יוסף שליט"א, בתשובה לשאלתי) דנו האם יש כאן בעיה של ערבות - האם מצב שהאדם יכול להפוך בו לבר חיוב, על ידי קבלת השבת, מגדיר אותו כבר חיוב שיכול להוציא ידי חובה את חברו. אולם לענ"ד, גם לפי שיטת הרמב"ן קבלת השבת אינה תנאי לקיום הקידוש, אלא תוצאה מהקידוש - הקידוש הוא מעשה שמסמן את התחלת השבת (עיינ עוד לקמן בשאלה מדוע מעשה זה מקבל את קדושת השבת), ולכן אחריו בהכרח תחול קדושת השבת. לכן, אין כל בעיה בכך מצד דיני ערבות. הרציתי דברים אלו לפני כמה תלמידי חכמים והסכימו עם דברי, וצ"ע מדברי הפוסקים. שוב הרציתי את הדברים לפני הרה"ג הרב אשר וייס שליט"א, שהסתייג מדברי אלו, בטענה שלא ניתן לקדש בלי לקבל עליו את קדושת השבת.

גאולה לתפילה? שיקבל שבת בדיבור, ויתפלל ערבית בזמנה! נראה כי מוכח מדברי רבנו יונה, שאת תוספת השבת המורחבת ניתן לקבל בתפילה בלבד.¹⁸

יש מקום לומר ששיטה זו אינה מבוססת על דין תוספת שבת, אלא על דין תפילת ערבית בשיטת ר' יהודה. שיטת ר' יהודה היא שניתן להתפלל ערבית החל מפלג המנחה, ולא רק מהשקיעה. להלכה, הגמרא (כו, א) הכריעה ש"דעביד כמר עבד". לכאורה, כל דינו של ר' יהודה הוא ביחס לתפילת ערבית, שניתן להקדימה כבר לפלג המנחה. אולם, המהר"ם (הלכות שמחות סי' קיז) חידש, שיש נפקא-מינה נוספת לתפילת ערבית מוקדמת, והיא שאם אדם שמע שמועה על מתו לאחר שהתפלל ערבית - הוא מתחיל למנות את שבעת ימי האבלות רק מיום המחרת.

אחרוני הראשונים נחלקו בביאור שיטת המהר"ם. המהרי"ל (סי' צה) נקט, שאחרי תפילת ערבית זמן זה הוא "תוספת וסניף ליום". כלומר, זמן זה אינו מן אותו היום ואינו מן הלילה שלמחרת, אלא תוספת על הלילה שלאחריו. לכן ניתן גם לבצע הפסק טהרה בזמן זה - דין הפסק טהרה פירושו שצריך להפסיק לפני יום המחרת. זמן התוספת אינו היום למחרת, ולכן ניתן לבצע בו הפסק טהרה. זאת לעומת אבלות, שהלילה נדרש להצטרף ליום שלפניו כדי ש"מקצת היום" ייחשב "ככולו" לעניין שבעת ימי האבלות. תרומת הדשן (רמח) חלק על דברי המהרי"ל, ונקט שלא ניתן לבצע הפסק טהרה בזמן זה. לשיטתו, לאחר תפילת ערבית האדם כבר מכניס את היום שלאחריו.¹⁹

18 לכאורה, יש להקשות על שיטת רבנו יונה מדברי הגמרא בעירובין (מ, ב). הגמרא שואלת האם את ברכת שהחיינו יש לברך על הכוס, ואומרת על כך: "כיון דאמר זמן קבליה עליה, ואסר ליה" - אחרי ברכת שהחיינו, האדם נאסר בשתיית היין. עולה מכאן שיש אפשרות לקבל את הצום גם בברכת שהחיינו, שלא כדברי רבנו יונה! נראה לבאר בדבריו שדין קבלת תענית מבעוד יום שונה מדין תוספת שבת ויום הכיפורים. מצאנו באמת מחלוקת ראשונים בשאלה האם ניתן לקבל את הצום מבעוד יום רק במקרה שחובת תוספת התענית היא מדאורייתא (כמו ביום הכיפורים), או שמא גם ללא קשר לחובה מדאורייתא. הרמב"ן (מלחמת ה' תענית ג, א) נקט שרק במקום שיש בו חובת תוספת ניתן להרחיבה על ידי קבלת האדם, בעוד הרייף (שם ג, ב) והראב"ד (שם ג, א) נקטו שאפשר לעשות זאת בכל תענית ציבור. לשיטתם, דין קבלת התענית אינו קשור לתוספת הצום מדאורייתא. נראה להסביר בדבריהם כפי שביאר הגרי"ד (שיעורים לזכר אבא מארי חלק א, שיעור "לזעוק ולהריע על כל צרה שלא תבוא" עמ' רו-ר"י) באריכות, שהתענית אינה צמודה לתאריך, ליחידת היום (ועל כן יש תעניות שאינן מתחילות מהערב, בניגוד למצוות אחרות בתורה), ולכן האדם יכול לשנות את הזמן שחלה בו התענית.

19 יש להדגיש שהמחלוקת אינה קשורה לתוספת שבת, והיא שייכת גם בתפילת ערבית שביום חול.

לאחר הדברים האלו, נחזי אנן מה יהיה הדין בתפילת ערבית בערב שבת. לשיטת תרומת הדשן, נראה שאין ספק בכך שיהיה אסור במלאכה - שכן לשיטתו הגיע כבר הזמן שלמחרת. לעומת זאת, לשיטת המהרי"ל נראה שלא יהיה איסור מלאכה בזמן זה, שכן זמן זה איננו יום השבת עדיין.

נחזור לשיטת רבנו יונה, שלפיה ניתן לקבל את השבת בתפילת ערבית בלבד. יש מקום להגיד ששיטת רבנו יונה והרא"ש כלל אינה בנויה על תוספת שבת מורחבת, אלא על שיטת תרומת הדשן, שאחר תפילת ערבית נכנס היום שלמחרת. לכן, ניתן לעשות זאת רק בתפילת ערבית.

אולם נראה שבשיטת רבנו יונה עצמו הדברים קשים. רבנו יונה עסק במפורש ביחס בין תוספת השבת העיקרית לזו המורחבת, והביא על כך את דברי הר"י מאורליאנש (רבנו יונה ברכות יח, ב):

והיה אומר הר"י יעקב מאורלינ"ש ז"ל שאע"פ שתוספת שבת די בכל שהוא אפ"ה אם הוא מוסיף הרבה יותר בכלל תוספת הוי וחייב עליו... וכיוצא בזה אמרו לענין תרומה שאע"פ שחטה אחת פוטרת כל הכרי אפ"ה (תרומות ד, ה) אם תרם הרבה הכל דיינינן ליה תרומה.

לדבריו, היסוד של תוספת השבת המורחבת הוא הרחבת התוספת העיקרית - כמו שניתן להפריש תרומה בשיעור מינימלי וניתן להוסיף על כך ולהפריש כמות נוספת והכל ייחשב כתרומה. לפי האפשרות שרבנו יונה סובר כדברי תרומת הדשן, תפילת ערבית אינה הרחבה של תוספת השבת העיקרית, אלא דרך אחרת לקבל את השבת - בתפילת ערבית, מכוח דינו של ר' יהודה. אמנם, עדיין ניתן לפרש את פירושנו בשיטת הרא"ש, אבל כמובן שאין בכך הכרח.²⁰

ד. מחלוקת רבנו פרץ והמהר"ם בהדלקת נרות

לפני שנעייין בשיטת הרא"ה והריטב"א, אותם התחלנו לראות לעיל, נעייין במחלוקת הראשונים ביחס לקבלת שבת בהדלקת נרות, מהם נשאב כלים להבנה מעמיקה יותר של שיטת הרא"ה והריטב"א. נחלקו הראשונים האם אדם שהדליק נרות שבת מקבל את השבת במעשה זה: הבה"ג (הלכות חנוכה עמ' קנח) ורב האי גאון (שערי תשובה סי' צא) סבורים שכן, בעוד הרמב"ן (שבת כג, ב ד"ה מדאמרינן) חלק על כך. אליבא דהגאונים, שמקבלים שבת בהדלקה, נחלקו הראשונים האם ניתן להתנות על קבלה זו - רבנו פרץ

(תשבץ קטן ס' ח) נקט שאי אפשר להתנות, בעוד המהר"ם (שם) סבור שניתן להתנות שלא לקבל שבת בהדלקה זו.

לשיטת המהר"ם, נראה שקבלת השבת תלויה בדעתו של האדם. בדרך כלל, הדלקת נרות מהווה סימן לכך שדעת האדם לקבל שבת, אבל האדם יכול להתנות בפירוש ולגלות דעתו שאין הוא רוצה לקבל שבת בהדלקה.²¹ מסתבר כי לפי שיטה זו יהיה ניתן לקבל שבת גם בדיבור ממש.²² לפי רבנו פרץ נראה שהדלקת נרות היא מעשה שמקבל את השבת. אין משמעות להדלקת נרות אם לא שובתים אחריה, ולכן בהכרח נכנסת השבת. האדם לא יכול לעשות תרתי דסתרי - להדליק את הנר בכוונה שהוא נר שבת, ולקבוע שהוא אינו מקבל את השבת. לכן, ברגע שהדליק נר של שבת חלה עליו קדושת השבת.

ה. שיטת הרא"ה והריטב"א

לעיל ראינו את דברי הרא"ה, הנוקט שאת תוספת השבת המורחבת אפשר לקבל בתפילה או בקידוש. לשונו (ברכות כו, ב ד"ה ובגמרא אמרינן): "ואין תוספת זה נאסר עליו בקבלתו אלא בקדוש או בתפלה דאלו בדבור בעלמא לא עשה ולא כלום". לשון דומה מופיעה גם בריטב"א (שבת כג, ב ד"ה נר ועוד).²³

יש להבין שיטה זו - מאי שנא קידוש ותפילה מדיבור בעלמא? נראה שניתן להסביר שיטה זו בכמה דרכים. דרך אחת היא על פי שיטת הרמב"ן, שיסוד דין קידוש הוא קידוש הזמן, שהאדם מוסיף על גבי השבת שהיא "קביעה וקיימא". אפשר לומר בשיטת הרא"ה והריטב"א שזה מה שאדם עושה בתוספת שבת בקידוש ובתפילה - מקדש את הזמן, ומוסיף על קדושת השבת מדיליה, ומכוחה הוא נאסר במלאכה.²⁴

אולם, בשיטת הריטב"א נראה שהדברים קשים, שכן הריטב"א בעירובין (מ, ב ד"ה כיון) השווה בין הקידוש והתפילה לברכת שהחיינו, שהגמרא נוקטת שלאחריה האדם קיבל על עצמו את התענית ביום הכיפורים. אם כן, לאו דווקא קידוש מכניס את היום שלמחרת, אלא גם ברכת הזמן. אם כן, מדוע דיבור אינו מועיל, וברכת הזמן כן מועילה?

21 כך היא גם לשון שבלי הלקט (ס' נט): "כלל כל הדברים אחר דעת האדם אנו הולכין בקבלת שבת אם בתפלה אם בהדלקת הנר שאחר ששם בדעתו לשבות אסור לעשות שום דבר".

22 להלן (הערה 26) נעלה אפשרות לדחות לימוד זה.

23 הדברים מופיעים גם בפירוש הנדפס כפירוש הריטב"א במהדורת מוסד הרב קוק על מסכת ברכות. אולם, נראה כי פירוש זה לא הריטב"א מחברו, אלא תלמיד אחר של הרא"ה. האריך בכך כבר ד"ר עזרא שבט ("החידושים לברכות המיוחסים לריטב"א", עלון שבות 133 [תשנ"א]), ואכמ"ל.

24 במאמרנו הנזכר לעיל (הערה 16), ביארנו את דברי הרא"ה והריטב"א בדרך זו.

אפשרות אחת להסביר היא בדומה לדברי רבנו פרץ לעיל. בדברי רבנו פרץ ראינו שישנם מעשים שמקבלים את השבת בעל כרחו של האדם, כי זה פירוש המעשה של האדם - התחלת קדושת השבת. ייתכן שזה פירוש הדברים גם ביחס לקידוש ובתפילה. לפי שיטה זו, לא יהיה אפשר להתנות על מעשה זה.²⁵

אפשרות אחרת להסביר היא לנקוט שדיבור אינו מועיל שכן אין בו גמירות דעת, ואילו בברכה יש גמירות דעת להכניס את השבת. דיבור בעלמא אין בו גמירות דעת, ולכן אין הוא גורם לקבלת השבת. ייתכן שזהו פירוש דברי הרז"ה (תענית ג, א ד"ה אמר זעירי), שכתב על הדין של ברכת הזמן שהיא מכניסה את התענית כדי "שלא תהא הברכה כמוציא שם שמייים לבטלה". דיבור בלבד אינו מועיל, כי האדם אינו גומר בדעתו לקבל את השבת.²⁶

3. סיכום

ראינו כי את תוספת השבת העיקרית, שהיא המחויבת מדאורייתא, אין צורך לקבל בפירוש (שלא כחלקת יואב). ביחס לתוספת השבת המורחבת, נחלקו הראשונים - הרי"ף והרמב"ם נקטו שדין זה לא נפסק להלכה כלל, ואילו לשיטת רבנו יונה והרא"ש אפשר לקבל תוספת זו רק בתפילה. העלינו אפשרות, שניתן לאמרה בשיטת הרא"ש בלבד, שכך הקבלה נעשית בדומה לשיטת תרומת הדשן בתפילת ערבית, לפיה תפילת ערבית, גם ביום חול, מכניסה את היום הבא לכל דינו.

לשיטת הריטב"א והרא"ה ניתן לקבל את השבת בתפילה ובקידוש אך לא בדיבור. הצענו שלושה פירושים לכך:

- א. במעשה זה האדם מקדש את הזמן הזה (פירוש שלא נכנס בריטב"א עצמו).
- ב. מעשה זה מסמן את התחלת השבת, ועל כן גם אי אפשר יהיה להתנות שלא לקבל במעשה זה (וכך היא שיטת רבנו פרץ ביחס להדלקת נרות שבת).
- ג. רק במעשה זה יש גמירות דעת של האדם לקבל את השבת, בעוד בדיבור בלבד אין לאדם גמירות דעת.

25 הבית יוסף (רסג, יא) נקט שאכן לא ניתן להתנות על קבלת השבת שבתפילה. העיר האליה רבה (רסג, כד) שמדברי הכלבו עולה שכן אפשר להתנות על כך.

26 את דברי הרז"ה אפשר לבאר גם אחרת, שמועילה קבלה בדיבור. אפשר כי כוונת הרז"ה היא שכדי שלא תהיה ברכה לבטלה, מסתמא דעתו של האדם לקבל את התענית בברכה זו. גם את דברי המהר"ם שהובאו לעיל, שאפשר להתנות על הדלקת נרות, אפשר לפרש כשיטה שהסברנו כעת, ואם כך גם לשיטתו לא יועיל דיבור לקבלת תוספת שבת, דלא כפי שביארנו לעיל.

בשיטת המהר"ם ניתן לראות שאפשר לקבל את השבת בדעת האדם בלבד (ולכן ניתן להתנות על הדלקת נרות), ובפשטות פירוש הדבר הוא שניתן לקבל את השבת גם בדיבור.

ג. גדרה של תוספת השבת

1. גדרה של תוספת השבת המורחבת

ציינו לעיל את מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן בדיני קידוש - לשיטת הרמב"ם הקידוש הוא "זכרון דברים", ועל כן אפשר לקדש גם קודם לכניסת השבת, בעוד לשיטת הרמב"ן הקידוש "מקדש" את הזמן, ועל כן לאחר זמן זה תחול השבת בהכרח.

הרא"ה (ברכות כז, ב ד"ה ובגמרא אמרינן) הוכיח שתוספת שבת היא מהתורה, מכך שאפשר לקדש בזמן זה - והקידוש ממילא מחיל קדושת שבת. בכך הוא צועד בדרכו של מורו הרמב"ן, שהקידוש מקדש את הזמן, ועל כן טען - אי אפשר לקדש ללא שחלה קדושת השבת, וזמן זה מוגדר כשבת לכל דבר ועניין. בצורה דומה, התוספות (פסחים צט, ב ד"ה עד) הוכיחו שניתן לסעוד סעודות שבת בזמן זה, כפי שניתן לקדש - כיוון שזמן התוספת הוא כבר שבת.²⁷ כך עולה גם מדברי הראשונים שנקטו שאדם שענה "ברכו" עם הקהל, לא יכול להתפלל מנחה (עיין בית יוסף רסג, טו) - הרי שאחרי קבלת השבת המורחבת נכנסה קדושת השבת, ולא ניתן כעת להתפלל תפילה של חול.

אם נצמד בשיטתו העקרונית של הרמב"ם בדיני קידוש, לא תהיה לנו הוכחה לכך שיש קדושת שבת בזמן תוספת השבת המורחבת. אמנם ביארנו לעיל שהרמב"ם עצמו לא סבר להלכה שיש תוספת שבת מורחבת, אך יש ראשונים שאחזו בשיטתו בדיני קידוש מצד אחד, ומאידך גיסא אין סיבה להניח שדחו את סוגיית הגמרא בברכות:²⁸ תוספות

27 האחרונים נחלקו האם אפשר לסעוד סעודת שבת בזמן התוספת (עיין בט"ז או"ח רצא, ו, ועיין עוד בט"ז או"ח תרסח, א ואכמ"ל), אך הדברים מפורשים בדברי התוספות, ונראה שכן היא השיטה הרווחת בראשונים.

28 יש לעיין, מדוע לשיטתו אלו יהיה איסור מלאכה אחרי ערבית, שכן לא חלה עדיין קדושת השבת. אולי צריך לומר שיש כאן מעין נדר של האדם. אפשרות נוספת היא לנקוט שלשיטתם תוספת השבת המורחבת היא רק מדרבנן, ולכן יש איסור מלאכה, אך לא ניתן לקיים בו את מצוות השבת. באמת הר"י מאורליאנס (רבנו יונה ברכות יח, ב ד"ה רב) העלה אפשרות זו, וכן פסק המגן אברהם (רנג, כו; ועיין בר' עקיבא איגר שם לדיון בנושא). לחלופין אפשר לבאר שגם הראשונים הללו מודים לשיטת התוספות והרמב"ן שיש קדושה בזמן זה, אלא שנקטו שצריך לקדש סמוך לשבת שהיא "קביעה וקיימא", ולא לתוספת השבת. כלומר, יש כאן דין בקידוש שצריך להיות דווקא סמוך לשבת העיקרית, אך תוספת השבת היא שבת לכל עניין, וניתן לסעוד סעודת שבת בזמן זה.

הרא"ש (ברכות נו, ב ד"ה אומר) הסביר את היכולת לקדש מבעוד יום בכך ש"כתיב זכור את יום השבת, דמשמע סמוך לכניסתו מדלא כתיב זכור ביום השבת". בצורה דומה הראב"ד (שו"ת סי' קצח) ניסח ש"שבח הוא לבורא יתברך שצוה על השבת וקדשו והבדיל בינו ובין החול", ועל כן ניתן להבדיל עוד לפני יציאת שבת.²⁹

אם כן, ניתן לסכם ולומר שלשיטת הרמב"ן ובית מדרשו, וכן היא שיטת התוספות והשיטה הרווחת בראשונים, בזמן התוספת חלה קדושת השבת, וניתן לקיים בזמן זה את מצוות השבת. לעומת זאת, מדברי תוספות הרא"ש והראב"ד עולה שאין קדושה בזמן זה.³⁰ בשיטת הרמב"ן והתוספות, יש להוסיף ולעייין האם הדברים נכונים גם בתוספת שבת העיקרית - האם ניתן יהיה לסעוד סעודת שבת בזמן זה? האם לפי שיטת רבנו יונה, שניתן לקבל את תוספת השבת המורחבת רק בתפילה, יהיה ניתן לקדש בזמן תוספת השבת העיקרית?³¹

2. גדרה של תוספת השבת העיקרית

ציינו לעיל את דברי הר"י מאורליאנש, שהמשיל את תוספת השבת לתרומה - החובה מדאורייתא היא לתוספת שבת מינימלית, אך האדם יכול להוסיף על תוספת זו. ממשל זה נראה שגדרה של התוספת הוא וזהה, ונראה שגם בתוספת השבת העיקרית יהיה ניתן לקדש ולסעוד סעודות שבת.

29 בשיטת הראב"ד ניתן לדחות ולומר שהראב"ד נקט את דבריו רק ביחס להבדלה, וביחס לקידוש הוא יסבור כשיטת הרמב"ן. להרחבה ביחס בין הקידוש להבדלה בשיטות הראשונים, עיין במאמרנו הנזכר לעיל (הערה 16) עמ' 131, ובשיעורו של הרב אריאב עוזר בנושא ("הבדלה", שיעור תקכו).

30 הראשונים (שו"ת בעלי התוספות סי' יח) דנו האם לאחר קבלת תוספת השבת המורחבת מותר לעשות מלאכות האסורות מדרבנן לצורך מצווה, כפי שניתן לעשות בבין השמשות. ייתכן שמחלוקת זו קשורה לנידונו - אם נסבור שלאחר הכנסת השבת הזמן מוגדר כשבת לכל דבר לא יהיה ניתן לעשות אף איסורים מדרבנן. אולם, אם לא ננקוט כך אפשר שיהיה ניתן להקל בזה זה כמו בבין השמשות. אמנם, נראה שתליה זו אינה מוכרחת. עוד דנו הפוסקים ביחס לתפילת מנחה לאחר קבלת השבת, וייתכן שגם מחלוקת זו קשורה לענייננו. אולם, אפשר שאין בעיה עקרונית להתפלל מנחה בזמן שחלה קדושת השבת, וכל הבעיה קיימת רק כאשר התפלל ערבית. עיין על כך: שמירת שבת כהלכתה (מו, ה); ציץ אליעזר (יג, מב); מנחת יצחק (ט, כ), ואכמ"ל.

31 באופן מעשי, השאלה תבוא לידי ביטוי בעיקר בבין השמשות - כפי שציינו בתחילת דברנו, הראשונים נחלקו בשיעור תוספת השבת העיקרית, ולחלקם השיעור הוא "כל שהוא" בלבד, כך שלא ניתן בזמן זה לסעוד שבת או לקדש.

ייתכן שהתוספות יחלקו על קביעה זו. הקובץ שיעורים (פסחים סי' ריב) עמד על סתירה בדברי התוספות: מצד אחד, התוספות נקטו שניתן לסעוד סעודת שבת בזמן התוספת, ומאידך גיסא טענו (תוספות כתובות מז, א ד"ה דמסר) שאין שמחת שבת ויום טוב בזמן התוספת. אם יש קדושת שבת בזמן התוספת - מדוע אין חיוב שמחה?

נראה שניתן ליישב את הדברים לאור החלוקה בין שני סוגי תוספות השבת. בתוספות בפסחים מפורש שהם עוסקים בתוספת שבת המורחבת, שבה אכן חלה קדושת השבת, ולכן ניתן לסעוד בה סעודת שבת. לעומת זאת, פשטות התוספות בכתובות מורה על כך שהם עוסק בתוספת שבת העיקרית - לשונו היא ש"הכא איירי שעה אחת לפני יום טוב שהוא כיו"ט לענין מלאכה"³² - לא מדובר במקרה שהוא קיבל על עצמו את יום טוב, אלא סמוך ליום טוב, שחלה בו תוספת השבת העיקרית. אם כן, אפשר שלשיטתם בתוספת שבת העיקרית לא חלה קדושת השבת, ולכן אין בזמן זה מצוות שמחה, ומסתבר שלא ניתן לסעוד בזמן זה סעודת שבת.

לפי צד זה, יש לעיין - מה מקורה של תוספת השבת המורחבת, ומה תוקפה? בשיטת הר"י מאורליאנש, תוספת השבת המורחבת היא הרחבה של התוספת העיקרית, ועל כן גם בה יש איסור עשה. לפי שיטת התוספות, שיש כאן דין שונה - מה מקורו? מנין שאכן אפשר לסעוד את סעודת השבת טרם כניסתה?

ניתן לנקוט שדין זה נובע ממצוות הקידוש, וכפי שראינו לעיל בשיטת הרמב"ן, שקידוש הוא למעשה קידוש הזמן, וזה גם מקור הקדושה בתוספת שבת. אפשרות אחרת היא להסביר כפי שהצענו לעיל (ודחינו) בשיטת רבנו יונה, ששיטה זו מבוססת על שיטת תרומת הדשן ביחס לדברי ר' יהודה בתפילת ערבית, שאחרי תפילת ערבית נכנס היום הבא לכל עניין, והוא הדין לענין שבת. על כן, קדושת השבת חלה גם כן בצורה מלאה בזמן זה. לפי אפשרות זו, התוספות יסכימו עם שיטת רבנו יונה והרא"ש, שתוספת השבת המורחבת יכולה לחול בתפילת ערבית בלבד.

ד. סיכום

חז"ל למדו שיש חובת תוספת שבת מהתורה - תוספת שבת עיקרית; בדברינו ביארנו שחובה זו חלה מאליה, ואין צורך לקבלה. הראשונים נחלקו בגדרה - לשיטת הר"י מאורליאנש נראה שיש בה קדושה לכל דבר ועניין, וניתן לסעוד סעודת שבת בזמן זה. לשיטת התוספות נראה שלא ניתן לעשות זאת.

32 אמנם התוספות התנסחו כאן ביחס ליום טוב בלבד, אולם דבריהם מוסבים גם ביחס לתוספת שבת, כפי שיוכל לראות המעיין בסוגיה. זאת ועוד, הספרא למד את תוספת יום טוב מאותו הפסוק של תוספת שבת, ועל כן לא מסתבר לחלק ביניהם.

מעבר לכך, לדעת רוב הראשונים (למעט הרי"ף והרמב"ם) ניתן להוסיף קדושה ולקבל שבת בשעה מוקדמת יותר - התוספת שכינינו 'תוספת שבת מורחבת'. הראשונים נחלקו איך ניתן לקבל תוספת זו - לשיטת רבנו יונה והרא"ש רק בתפילת ערבית, לשיטת הרא"ה והריטב"א גם בקידוש, ונראה מדברי המהר"ם שניתן גם בדיבור.

לפי רוב הראשונים (תוספות, רמב"ן ועוד) נראה שאפשר לקיים בזמן תוספת זו את כל מצוות השבת, אך מדברי תוספות הרא"ש והראב"ד משמע שאין קדושה בזמן זה, ולא יהיה ניתן לסעוד אז את סעודת השבת.